

МОВОЗНАВСТВО

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МОДИФІКАЦІЙНОЇ СЕМАНТИКИ В СЛОВОВІРНІЙ ПАРАДИГМАТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО ІМЕННИКА

Валюх З.О.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті обґрунтовано проблему словотвірної парадигматики. Установлено структурно-семантичну специфіку модифікаційних дериватів української мови. Визначено структурно-семантичну типологію іменників із модифікаційним значенням особи жіночої статі в системі словотвірних парадигм іменників – найменувань діяча.

Ключові слова: словотвірна парадигма, словотвірна парадигматика, словотвірне значення, структурна типологія, модифікаційна семантика.

В статье освещены проблемы словообразовательной парадигматики. Определена структурно-семантическая специфика словообразовательных парадигм в украинском языке. Установлена структурно-семантическая специфика модификационных дериватов. Определена структурно-семантическая типология имен существительных с модификационным значением женскости в системе словообразовательных парадигм имен существительных – наименований деятеля.

Ключевые слова: словообразовательная парадигма, словообразовательная парадигматика, словообразовательное значение, структурная типология, модификационная семантика.

The article explains the problem of word-building paradigmatics. The structural-semantic specific of the the modificational derivatives of Ukrainian language is investigated. The problem of the modification derivatives formations with the meaning of feminine nouns, which are derivations, forming substantial base of the word-building paradigm of the nouns with subject of the action semantic, is analyzed.

Keywords: word-building paradigm, word-building paradigmatic, derivational meaning, structural typology, modificational meaning.

Відтоді, як відомі лінгвісти Ш. Баллі, М. Докуліл, В. Дорошевський, С. Курилович, Л. Теньєр запропонували теорію функціональної синтаксичної транспозиції, модифікації і мутації, минуло порівняно небагато часу, за який і зарубіжні мовознавці, і вчені-лінгвоукраїністи зробили вагомий внесок у її розвиток. Зокрема, дослідники по-різному висвітлювали особливості модифікації, систематизували її типи, створювали класифікації. Проте проблема системного вивчення цього унікального для граматики явища до сьогодні не набула остаточного розв'язання.

У пропонованій статті піде мова про особливості вияву модифікаційного словотвірного значення в дериватах, що формують дериваційні парадигми українського іменника, а останні, як відомо, слугують потужним засобом системності словотворення, виявляючи словотвірну спроможність слів різної частиномовної належності.

Дослідженнями в галузі словотвірної парадигматики доведено, що дериваційна парадигма в словотворі – це своєрідна схема, класифікаційний ряд, який має вихідну та похідну одиниці. Вихідною одиницею словотвірної парадигми є семантично і формально елементарний член дериваційного ряду вторинних, похідних, членів парадигми, що відрізняються від вихідної елементом змісту, вираженого за допомогою спеціального формального засобу. Інакше кажучи, лексичне значення похідного слова виводиться з лексичного значення твірного слова, адже, за критерієм Г. О. Винокура, значення слів, що мають похідну основу, завжди можна визначити

через значення відповідної первинної (вихідної) основи [2, с. 421]. Наприклад, словотвірну парадигму іменника *вчитель* формують п'ять семантично різнопланових похідних від нього одиниць: іменники *вчителька* і *вчительство* зі значеннями “особа жіночої статі до вчитель” і “багато, сукупність учителів”; прикметники *вчителів* і *вчительський*, які репрезентують значення “той, що належить учителям”, “властивий учителям”, “призначений для вчителя”, “який має стосунок до вчителя”; дієслово *вчителювати* із значенням “бути, працювати вчителем”, “виконувати обов'язки вчителя”. Незважаючи на те, що всі вони містять спільний значеннєвий компонент, у процесі творення кожного з них відбулося зрушення в його значенні щодо значення твірної основи.

Члени словотвірної парадигми звичайно відрізняються від вихідної одиниці за формальною ознакою, якою слугує більша чи менша складність за структурою. Основна закономірність утворення похідного слова, як зазначив свого часу М. Докуліл, полягає в тому, що одне із слів як за звуковою та графічною формою, так і за лексичним значенням становить основу для іншого слова [9, с. 11]. Словотвірну парадигму формують здебільшого похідні, до складу яких входить афікс, найчастіше суфікс, тобто їхня основа є складнішою, ніж спільнокоренева з ними твірна основа, напр.: *боягуз* → *боягузка*, *боягузик*, *боягузький*, *боягузливий*, *боягузтво*; *ніс* → *носак*, *носань*, *носар*, *носач*, *носик*, *носище*, *носюра*, *носатий*, *носовий*, *безносько*, *безносий*, *перенісся*; *ясний* → *яснота*, *ясність*, *ясенький*, *яснесенький*, *яснісінький*, *яснити* та ін. Конкретний різновид формально-семантичної структури похідного слова залежить від характеру реалізації в ньому дериваційної функції певного суфікса, який, у свою чергу, зумовлений його взаємовідносинами із формою та семантикою твірної одиниці.

У структурі конкретної словотвірної парадигми українського іменника залежно від вихідної одиниці звичайно функціонує три види дериватів: транспозиційні (синтаксичні), модифікаційні та мутаційні [9, с. 112].

Сутність модифікаційного перетворення вихідного слова конкретної словотвірної парадигми відбувається внаслідок додавання до нього семантичного модифікатора, найчастіше суфікса, який лише доповнює, видозмінює його значення. Афікс-модифікатор додає до його семантики інформацію, що стосується певних об'єктивних ознак предмета чи інтенсивності ознак, увиразнюючи малі або великі розміри, актуалізуючи кількісний компонент у структурі змісту, який указує на невизначену кількість, що сприймається як єдине ціле. Це може бути інформація про сприйняття людиною предмета або ситуації з позитивною чи негативною оцінкою, часто інформація про об'єктивні розміри предметів поєднується з суб'єктивною оцінкою їх [7, с. 29]. У межах нетранспозиційного словотвору високою словотвірною активністю в утворенні похідних з модифікаційним значенням відзначаються основи іменників та прикметників і незначною активністю – основи дієслів.

У складі конкретних словотвірних парадигм іменників зі значенням діяча та особи за соціальним станом чи званням, за етнічною та національною належністю послідовно функціонують модифікаційні деривати зі значенням особи жіночої статі, напр.: *Я вже домовився із **сторожихою**: вона до самої зими буде носити тобі квіти, а взимку поставимо пучок калини чи горобу* (М. Стельмах); ***Віщунка** баба все на мене глипа, щоб я у слові мислі не одбіг* (Л. Костенко); ***Отаманка** стрижіїв не сказала на це нічого, ще нижче схилилася над напівроздягнутою вівцею, що нерухомо світила на неї своїм здивованим оком, райдужним, випуклим, як самоцвіт* (О. Гончар); ***Галичанка** заспівала... Знала: доти буде жити, доки ворогів навала не зуміє пісню вбити* (Д. Павличко).

Значення особи жіночої статі зумовлене власне-граматичною особливістю твірної бази – належністю мотивувального іменника до чоловічого роду. Саме родова віднесеність відкриває можливості для творення в українській мові похідних із модифікаційним значенням “особа протилежної статі” практично від кожного іменника – найменування особи за професією, а відтак, і здатність слугувати базою для творення співвідносних за значенням назв осіб жіночої

статі. Найменування жінок, за спостереженнями О. А. Земської, завжди виступають корелятами до чоловічих і є похідними від них за формою. Відношення іншого типу, такі, наприклад, коли найменування особи чоловічого роду є вторинним щодо іменника жіночого роду, трапляються зрідка і справляють враження аномальності [6, с. 148]. У сучасній українській мові зафіксовано лише декілька модифікаційних дериватів чоловічого роду, співвідносних з іменниками жіночого роду, серед яких *відьмак* (від *відьма*), *удівець* (від *удова*), *дояр* (від *доярка*). П. І. Білоусенко з цього приводу зазначив, що, починаючи з перших фіксацій XVII століття, утворено близько трьох десятків іменників на позначення осіб чоловічої статі від іменників – назв осіб жіночої статі, значна частина яких має мутаційне, а не модифікаційне словотвірне значення, тобто їхнє лексичне значення суттєво відрізняється від лексичного значення мотивувального слова. До них належать похідні *дівич* “син дівчи”, *попадич* “син попаді”, *бабій* “ловелас”, *бабьяк* “бабій, ледащо”, *бабич* “монах, який мав дружину до вступу в монастир” тощо [1, с. 45]. На нерегулярність такого словотворення вказує й відсутність спеціалізованих формантів. “Лише, здається, – зауважує П. І. Білоусенко, – за допомогою суфікса *-ар* утворено кілька іменників цього типу: *знахар* від *знаха*, інакше тут важко пояснити появу *-х-*; *дахар* “той, хто дає”, а також *узяхар*, *пустохар*” [1, с. 45]. До цього набору можна ще додати деривати *дівкар*, *дівчачур*, *дівчур* “той, хто захоплюється дівчатами”, пор.: *Хай побачать, де бидло, а де лицарі! Бидло панське, мухололю, дівкарі!* (П. Загребельний).

Утворення похідних чоловічого роду від іменників жіночого роду не набуло продуктивності, лише деякі з наведених іменників закріпилися в сучасній українській літературній мові. Серед сучасних тенденцій стосовно родової категоризації іменника співвідносність назв осіб чоловічого і жіночого роду є найтипівшим і найпродуктивнішим способом творення іменників на позначення осіб.

Дослідники вказують на семантичну своєрідність модифікаційної словотвірної категорії “жіночість” порівняно з іншими модифікаційними категоріями. О. А. Земська, наприклад, переконує, що вона не модифікує значення базового слова, а лише закреслює один семантичний компонент (“чоловік”) і додає другий (“жінка”) [6, с. 149]. А. П. Загнітко вважає, що співвідносність іменників – назв осіб чоловічого і жіночого роду, полягає, з одного боку, у спільності значення, адже корелятивні іменники називають особу за тією самою дією, а з другого – у відмінності як семантики, так і формально-морфологічної структури, оскільки співвідносні іменники, які називають осіб різної статі, мають у своїй морфемній структурі різні суфікси [5, с. 157].

На вираженні модифікаційного словотвірного значення “особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі, названої твірним іменником” у сучасній українській мові спеціалізуються різноманітні суфікси, найпродуктивнішим серед яких є позбавлений емоційно-експресивних відтінків суфікс *-к-*, пор.: *викладач* → *викладачка*, *квітник* → *квітницарка*, *кіоскер* → *кіоскерка*, *лікар* → *лікарка*, *співак* → *співачка*, *україніст* → *україністка*, *учитель* → *учителька*, *шахіст* → *шахістка* та ін., пор.: *Колись молоденькою вчителькою вона приїхала в село, що привітно мружилось у пучках сонця і нитях павутиння* (М. Стельмах); *Цей талант квітницарки відкрився в Ліни несподівано після переїзду сюди з суворих північних країв* (О. Гончар); *Минають роки, а він досі терзає себе думкою, хто ж вона була, та лікарка фронтова* (О. Гончар).

Друге місце за своєю продуктивністю посідає суфікс *-иц'-* (*льотчик* → *льотчиця*, *килимник* → *килимниця*, *жнець* → *жниця*, *рукавичник* → *рукавичниця*, *служник* → *служниця*, *в'язальник* → *в'язальниця*), пор.: *Без внутрішнього посміху не могли чабани дивитись, як ця льотчиця, високо підібравши спідницю, ходить тепер, мов журавлиха по колу, місить і місить після гарячих пляжних пісків холодну в замісі глину* (О. Гончар); *Вольдемар не бачив у цей час, як прошкандибали інші обранені в'язальниці* (О. Гончар); *А жниця вийшла із-за полукипка і, ще й звідси поправляючи снопа, позиркує на шлях до солдата звабливим оком, так принаймні йому здається* (О. Гончар).

Малопродуктивними є суфікси **-их-, -ес-, -ш-, -ин-** та ін. (*кравець* → *кравчиха, кравчиня, двірник* → *двірничиха, мельник* → *мельничиха, плавець* → *плавчиха, сторож* → *сторожиха, агроном* → *агрономиша, кожухар* → *кожухариха, ліфтер* → *ліфтериха, продавець* → *продавчиха* та ін.), напр.: *Словом, війна надійшла саме тоді, коли перед **кравчихою** допіру потихеньку почали розгортатись добрі обрії довгожданого щасливого життя* (М. Хвильовий); *Вероніка – їхній тендітний паросток, майбутня **поетеса** і перекладачка, трагічно загинула в страшні роки терору* (Ю. Хорунжий).

Варто зауважити, що іменники на позначення особи жіночої статі із суфіксами **-их-** і **-ш-** у чисто модифікаційному значенні вживаються зрідка, основне їхнє значення в українській мові – “дружина особи, названої мотивувальним іменником”, напр.: *Побачила **мельничиха** цимбали – засміялася, побачила **кожухариха** розкладені камінці – заголосила, що для неї не знайшлося кращого подарунка* (М. Стельмах); *Це ширило між перекупками, колишніми **купчихами** й **казначейшею** всякі непевні чутки* (Б. Антоненко-Давидовч).

Сфера вживання дериватів з формантом **-ш-**, які поширилися в українській мові під впливом російської, обмежена розмовним стилем, про що свідчить фіксація цих лексем у Словнику української мови, пор.: *лікариха* (розм.) – “дружина лікаря”; *учительиха* (розм.) – “те саме, що вчителька”, “дружина вчителя”, напр.: *Он і Панасик одружився з сільською, а якій дівчині не хочеться, не кінчаючи ніяких тобі наук, та й стати **учительшею**? Панасикова он інакше й не зве себе, тільки **учительшею*** (Ю. Збанацький). У сучасному слововживанні суфікс **-ш-**, пов’язаний із жіночим родом, став пасивним формантом.

Інколи деривати на **-к(-а)**, крім прямого модифікаційного значення “особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі, названої твірним іменником”, виражають значення “дружина особи, названої твірним іменником”, пор.: *І мати, погамувавши кипіння радості, терпляче жде, поки син здоровкається з чабанами та **чабанками*** (О. Гончар); *Розмова з батьками, поїздка в монастир, нічний напад невідомих людей, млин, **мельничка** й мельник – усе те являлося перед нею, як оповідання бабусі в зимовий довгий вечір про давні-давні часи* (Б. Лепкий).

Суфікс **-иц’-** на власне-українському мовному ґрунті набув властивості утворювати десубстантиви, у яких значення “дружина особи, названої твірним іменником” слугує основним або супровідним до модифікаційного значення “особа жіночої статі”, пор.: *бакалійниця* – “дружина бакалійника; жінка, що торгує бакалійними товарами”

Водночас, незважаючи на високий ступінь регулярності модифікаційної категорії найменувань осіб жіночої статі, від деяких іменників, що є найменуваннями особи за професійною дією, постійним або тимчасовим видом заняття, не можна утворити деривати із значенням жіночої статі. До них належать передусім іменники на **-ець**: *стрілець, ловець, борець, їздець, митець, охоронець*, а також лексеми *топограф, біолог, академік* і под., які виявляють нульову спроможність в утворенні дериватів не лише зі значенням жіночої статі, а й з іншими модифікаційними значеннями.

На цікаву, з нашого погляду, особливість у словотворенні модифікаційних дериватів, які формують субстантивну зону словотвірної парадигми найменувань діяча на **-ець**, звернув увагу І. Г. Милославський. Він, зокрема, зазначив, що деякі похідні з передбачуваним значенням утворюються в російській мові не внаслідок одноходової комбінації, а внаслідок двох ходів, а саме: перший хід моделює слово, яке реально не існує, але оформлене в такий спосіб, що до нього вже легко приєднується формант, який виражає спрогнозоване словотвірне значення [8, с. 182].

Не беруть участі в утворенні модифікаційних похідних на позначення особи жіночої статі також лексеми *коваль, швець, покрівельник, машиніст, гірник, бортник* та ін., що спричинено соціальною диференціацією суспільства, зокрема тим, що в ковальстві, шевстві, стельмастві, бортництві були зайняті лише чоловіки. У минулому жінки не могли мати й інші професії. Соціальна нерівність чоловіків і жінок, зайнятість чоловіків на відповідних посадах, можливість працювати за певною професією законсервувала і водночас зумовила розвиток іменників чоловічого роду узагальненого значення, унаслідок чого з’явилася тенденція називати жінку

завжди окремим словом, але функціонування іменників чоловічого роду з узагальненим значенням призвело до того, що з двох слів, які входять до корелятивної пари на зразок *тракторист – трактористка, комбайнер – комбайнерка, ливарник – ливарниця*, перше виступає немаркованим членом кореляції, друге – маркованим [5, с. 159].

Інколи співвідношення “назва особи чоловічої статі” – “назва особи жіночої статі” не має регулярного, обов’язкового характеру, оскільки значну частину іменників у формі чоловічого роду використовують для позначення осіб як чоловічої, так і жіночої статі, наприклад численні назви за професією, тому відповідні іменники виступають насамперед як узагальнені особові назви. Причина цього явища, очевидно, полягає в тому, що в категорії чоловічого роду яскравіше виражена ідея особи, ніж ідея статі. В. П. Даниленко з приводу цього вказує на необхідність розрізняти ті випадки, коли диференціація іменників за ознакою статі є дійсно важливою і коли найменування особи чоловічої статі є цілком достатнім для вираження певного поняття без модифікації ознакою статі [4, с. 70]. В українській мові такими є іменники чоловічого роду, якими позначають особу жіночої статі за професією, напр.: – *І хто ж вона, з кисільного берега? Мельник за фахом? – Історик за фахом, лірик за покликанням* (М. Стельмах); – *А я прийшла в особистій справі, – чи й справді невимушено, чи граючи, мовила агроном, усівшись на стільці й розправивши занадто широку, занадто рясну сукню* (Ю. Мушкетик); *Бульдозеристи з крайнього столу делікатно звільняють місця жінкам-археологам* (О. Гончар).

Вважаємо, що іменники чоловічого роду в кореляціях на зразок *лікар – лікарка, учитель – учителька* ширші за своїм обсягом, а тому здатні охоплювати весь підклас осіб, напр.: *Авторитет учителя починається з першої лекції, досвід, уміння – з подальших* (М. Стельмах).

Перешкодою для утворення дериватів з модифікаційним значенням “особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі” від деяких іменників – найменувань особи за професією може бути наявність у лексичній системі мови слова з іншим значенням, омонімічного тому, яке мало б утворитися. Саме з цієї причини в українській мові немає співвідносних з іменниками – назвами осіб чоловічої статі *пілот, косар, жниввар, молотар, колісник* і под. найменувань осіб жіночої статі із суфіксом *-к-*, оскільки відповідні лексеми на *-к-(-а)* вже функціонують у мові з неособовим значенням, пор.: *пілотка* – “літній формений головний убір у деяких військовослужбовців”, *косарка* – “сільськогосподарська машина для косіння трави, збіжжя тощо”, *жнивварка* – “машина, яка жне хлібні рослини”, *молотарка* – “машина для обмолочування сільськогосподарських культур”, *колісниця* – “особливо обладнаний двоколісний візок; багато прикрашений колісний екіпаж для урочистих виїздів”.

Із різних причин не мають співвідносних дериватів на означення особи жіночої статі іменники *кобзар* та *вівчар*. Позамовний чинник зумовив відсутність корелята-фемінатива в першого, оскільки кобзарство споконвіку було заняттям чоловіків: *...Не як у нас – на Січ іде з малого, а вже коли осліп – у кобзарі* (Л. Костенко). На перешкоді утворенню фемінатива від іменника *вівчар* стала “зайнятість” суфікса *-к-*, який у дериваті *вівчарка* функціонує зі значенням “назва породи собак, яку використовують переважно для охорони отари овець, складів та ін.”, пор.: *Вівчарки нюхають вітер і одним оком скоса поглядають на вівці, чи все в порядку* (М. Коцюбинський).

На переконливу думку І. Г. Милославського, наявність омонімів не завжди є причиною абсолютних обмежень у сполучуваності словотворчих засобів. Крім того, вказує він, найменування осіб жіночої статі, що є співвідносними з назвами осіб чоловічої статі, можуть утворюватися не лише за допомогою суфікса *-к-*, у російській мові це значення реалізують також форманти *-ш-, -их-, -иц-* та ін. Тому, зазначає дослідник, зовсім не зрозуміло, чому не зреалізовано ті семантично можливі (і необхідні) поєднання твірних слів із суфіксами, які не спричиняються до утворення омонімів. Чому в російській мові немає таких співвідношень, як *пілот – пілотша, пілотниця, пілотеса* тощо? [8, с. 176]. Відповіді на поставлені запитання знаходимо в його ж монографії. У мові, як і в житті, стверджує дослідник, діють обмеження і заборони, які неможливо пояснити, трапляються дивні переваги одних засобів словотворення над іншими, а також

важкозрозумілі на такому тлі майже дублетні утворення. Цю обставину необхідно враховувати, коли йдеться про мовну систему, її правила та механізми. Мовна дійсність не вкладається в цю підпорядковану розумові систему. З огляду на це, очевидно, краще говорити не про обмеження в дослідницьких можливостях, а про принципову внутрішню властивість мови [8, с.189].

Отже, серед чинників, які стримують або унеможливають утворення корелятивних найменувань особи жіночої статі, можуть бути фонетичні, морфологічні, лексичні та екстралінгвальні.

Лексичною семантикою іменників – найменувань осіб за професійною дією зумовлена семантична позиція “збірність”, яку заповнюють так звані збірні іменники. Суть словотвірного вираження збірності полягає в квантитативній модифікації за допомогою спеціалізованих суфіксів значення мотивувальних слів. У творенні збірних іменників від назв осіб за професією, постійним або тимчасовим видом діяльності найактивнішу участь бере суфікс **-ств/-цтв-**, пор.: *студентство, учительство, школярство, фермерство, чумацтво, купецтво* та ін., напр.: *Сьогодні мало відбутися засідання педради: треба було порадитись з **учительством** про те, як ми проведемо зимові канікули, як закінчимо перше півріччя* (Ю. Збанацький); *Ревнули сірі воли, до гробу йдучи за своїм господарем, рушило й **чумацтво** за возом – останню послугу віддати вірному товаришу* (М. Коцюбинський); *Без нічого їдь, завжди біля людей прогoduється, як оте **студентство**, що неподалік чумацьку юшку заходилося варити* (О. Гончар). Словотвірний тип із суфіксом **-ств/-цтв-** в українській мові є найпродуктивнішим типом дериватів, що означають людський колектив як збірне поняття.

Високий ступінь емоційної насиченості демонструють похідні з малопродуктивним суфіксом збірності **-н'-**, який виявляє дещо негативний відтінок суб'єктивної оцінки на відміну від стилістично нейтрального суфікса **-ств/-цтв-**, пор.: *Улян відкочує краї шапочки, принохується до неї і під сміх **школярні** каже, що з цієї австрійської торби добре було б годувати коня* (М. Стельмах); *Через неї не раз мене брала на глузи **пастушнця*** (М. Стельмах); *Все ж переправа завершилась успішно, товариство вибралось на протилежний берег; повикручувавши одяг, **нареготавившись, бурсачня** дожукувала звіти ...* (О. Гончар).

Передумовою появи похідних із модифікаційним значенням збірності є здатність твірного іменника поєднуватися з кількісними числівниками, оскільки немає ніяких логіко-поняттєвих перешкод для сполучення назв осіб і кількісних числівників. Водночас слід зауважити, що деякі суфіксальні іменники – назви осіб за професійною дією не породжують дериватів із модифікаційним значенням “збірність” у зв'язку з труднощами їхньої фонемної сполучуваності з дериваційними формантами. До них, зокрема, належать іменники *спостерігач, освітлювач, перекладач, розфасовувач, орач, розкרוювальник, бракувальник, референт, диригент, опонент, піаніст, бандурист, україніст* та ін. Як засвідчує фактичний матеріал, вища словотвірна активність у творенні цих похідних властива основам непохідних особових іменників.

Спеціалізовані на вираженні значення збірності суфікси **-ств/-цтв-** та **-н'-**, приєднуючись до основ іменників на позначення осіб за певним заняттям або професією, змінюють їхню граматичну ознаку – переводять із лексико-граматичного класу іменників чоловічого роду до класу слів відповідно середнього роду та жіночого роду. Проте за умови, коли словотвірний процес відбувається всередині тієї самої частини мови, модифікація семантики твірного іменника може відбуватися і в межах тих самих його лексико-граматичних характеристик. Це стосується похідних, мотивованих іменниками – назвами осіб за професійною дією, що в субстантивній зоні словотвірної парадигми посідають семантичні позиції “демінутивність” та “аугментативність”.

Деривати з модифікаційним словотвірним значенням “демінутивність” – це здебільшого оцінні іменники, що виражають позитивне ставлення до висловлюваного. Коли пестливі утворення називають малі за віком істоти, у них, крім відтінків симпатії, ласки, наявне і значення об'єктивної зменшеності, а тому їх розглядають у групі зменшено-пестливих іменників, напр.: *Адже це я, босий **пастушок**, ганяв чужі отари, натер тут перші мозолі на дитячих руках*

(О. Довженко); *так мені славно на душі, що я не якийсь там пастушок, а стаю женцем* (М. Стельмах); *Поки що ж нам, пастушатам, доводиться пасти поокремо, водячи своїх корівок на налігачі по межах, де для них багато наросло пирію* (О. Гончар).

Лише пестливе значення мають деякі назви дорослих осіб, яким не властива семантика зменшеності, пор.: *кобзарик, ковалик, косарик, кравчик, малярник, писарик, шевчик, поштарик, женчик, візниченько, чумаченько* та ін., напр.: – *Ходіте, женчики! Вже є полудень* (Леся Українка); *Та чи знатиме женчик, яку благодать бере собі од господи милосердного* (П. Куліш); *Раз косарики забули поприбирати коси під час грози* (Григорій Тютюнник); *Будуть в'язальнички все парубочки, будуть копоньки, як дробен дощик* (Народна творчість); *Воротаре, воротароньку, відчини воротонька. Що ж то нам за пан іде? Що ж то нам за дар везе?* (Народна творчість).

Часто семантика емоційно-оцінних лексем виявляється лише в контексті, тому взаємодія оцінних іменників із контекстом іноді є домінантною при вивченні семантичних властивостей демінутивів. Пор.: *Ладен був побити цього короткорукого писарика, якого Бог надлив, мабуть, навмисне таким крихітним ротиком, щоб звідти соталося лише зло, як у змії отрута* (П. Загребельний); *Поглянь-но, скільки тих скрибетнів маємо: писарі військові, полкові, сотенні, при отаманах, городські, волосні, писарі й писарчуки, писаренята, підписки* (П. Загребельний); *...Щастя, що наші погоничі турецькі виявилися людьми сонними й байдужими і не мали того вогню в крові, який спалахнув у мені од видовища отих молодих зухвалих купчиків з Мальтії* (П. Загребельний).

Субстантивну зону іменників на позначення особи за професією формують також деривати з модифікаційним словотвірним значенням “аугментативність”, пор.: *писарюга, писарище, чабанюга, чумачило, шевцюра* та ін. Проте не кожен твірний іменник досліджуваної лексико-семантичної групи виявляє словотвірну активність у творенні іменників-аугментативів так само, як і похідних із демінутивним значенням, хоч від деяких із них такі модифікати є потенційно можливими. “Причини відсутності деривата від певного твірного і його принципової неможливості, – зазначає В. В. Грещук, – різні: наявність / відсутність похідного від того чи того твірного зумовлена потребами комунікативної діяльності в одиницях номінації даної структури, тоді як можливість / неможливість деривації – семантико-граматичними особливостями базових слів” [3, с. 113]. Так, у субстантивній зоні словотвірної парадигми агентивного іменника *вчитель* немає похідних, яким властиве словотвірне значення недорослості, а також аугментативів, тоді як деривати із такими значеннями є членами словотвірних парадигм інших іменників, що визначають особу за функціональною дією, таких, наприклад, як *кравець, швець, писар, агроном* та ін. Це зумовлено, на нашу думку, передусім його лексичною семантикою: *учитель* – це особа, яка навчає дітей, викладає який-небудь предмет у школі”. Тих, кого він навчає, називають *учнями, вихованцями*. Важливо, що він навчає учнів не вчителюванню, а передає їм свої знання, тобто навчає мови, математики, хімії, історії тощо. Пор. інші: *кравець* – “фахівець із пошиття одягу”, *кравчик* – “учень, кравецький підмайстер”; *швець* – “майстер, що шиє і лагодить взуття”, *шевчук* – “учень шевця, підмайстер”; *писар* – “людина, що професійно займалася переписуванням паперів; писець”, *писарчук* – “син писаря, учень писаря, молодий канцелярист”; *агроном* – “фахівець з агрономії”, *агрономчук* – “учень агронома”, напр.: *Учитель Хома Романович вчить дітей арифметики. Микола належить до його найулюбленіших вихованців, учитель вірить у нього та в ненаписані його поеми* (О. Гончар); *Чимчикую до тебе прямо від городського кравця, він хоч і дере, та вміє голкою грати, мов смичком* (М. Стельмах); *Сало ніколи не трималося на кістках цих піратів, не вбирались вони і в м'ясо, зате щетину мали, наче дріт, – шевці не могли нахвалитися нею* (М. Стельмах); *То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики зібралися на ярмарок погулять* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Рипнули двері, і пан сотник упізнав, що то писар* (В. Шевчук); *Мої полки світи стрясає, кресалі іскри ого-го! Писарчуки універсали писали з голосу мого* (Л. Костенко); – *Агрономом оце мали випустити, та, бач, передумали: випустили агрономчуком* (О. Гончар).

Відсутність аугментативів та інших модифікаційних утворень від іменника *вчитель* так само, як і від девербатива *лікар*, очевидно, спричинена позамовними чинниками, а саме повагою до професії вчителя, яка справіку була шанованою в суспільстві. Крім того, варто зауважити, що здатність породжувати деривати із суфіксами суб'єктивної оцінки мають, звичайно, не всі іменники зі значенням діяча. Щоб назвати особу, яка погано навчає, лікує або співає, використовують лексичні засоби: *поганий учитель, недосвідчений лікар, бездарний співак* та ін.

З-посеред іменників субстантивної зони виокремлюємо нечисленну підгрупу похідних одиниць із словотвірним значенням “стилістична модифікація”. Ці десубстантиви дублюють значення твірних іменників, співвідносяться з ними як словотвірні варіанти, пор.: *швець* → *шевчина*, *писар* → *писарина*, *купець* → *купчина*, *кравець* → *кравчина*, *візник* → *візниця*, *візнька* та ін. Словотвірні суфікси змінюють лише стилістичне забарвлення твірних іменників, надаючи деяким із них відтінку зневаги або іронії, пор.: *Сільський кравчина був маленьким чоловіком з відчуттям власної гідності* (О. Горовий); *Новий дідич законом приписаного “юстиціарія” не держав, а тільки якогось писарину* (І. Франко).

Отже, словотвірна парадигма репрезентує схему утворення вторинних одиниць на основі первинної, вихідної одиниці, які завдяки цьому асоціюються як такі, що перебувають з нею в парадигматичних відношеннях. Словотвірну парадигму формують здебільшого похідні одиниці, які включають афікс, тому вони є структурно й семантично складнішими, ніж їхні твірні слова. У процесі розвитку української мови сформувалася ціла підсистема іменників з модифікаційними словотвірними значеннями. Кількісно найбільшу групу модифікаційних дериватів охоплюють іменники із семантикою жіночої статі, які обслуговують усі мовні стилі та жанри. Основним чинником, що зумовив її формування, а значить, сприяв розширенню іменникових особових кореляцій, була соціальна потреба в цих дериватах. Процес активного поповнення корелятивних форм на позначення жіночої статі особи є динамічним і постійно вдосконалюється. Особливості творення дериватів із модифікаційними значеннями “збірність”, “демініутивність” і “аугментативність” зумовлені передусім семантикою твірних слів, стилістичною сумісністю значення афікса і твірної основи, а також позамовними чинниками: шанобливим чи негативним ставленням до людини, яка виконує певну професійну дію чи перебуває у певному соціальному становищі

Література

1. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду): [монографія] / Петро Іванович Білоусенко – К. : Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1993. – 214 с.
2. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию // Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку / Георгий Осипович Винокур. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 419–442.
3. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
4. Даниленко В. П. Имена существительные (нарицательные) как производящие основы современного словообразования // Развитие грамматики и лексики современного русского языка / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1964. – С. 63–76.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.
6. Земская Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М. : Наука, 1992. – 220 с.
7. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. – К. : ІЗМН, 1998. – 182 с.
8. Милославский И. Г. Вопросы словообразовательного синтеза / И. Г. Милославский. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 296 с.
9. Dokulil M. Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov. – Praha : Nakl. Českosl. akad. věd., 1962. – 264 s.